

Runstenarna i Sollentuna härad

Om släkt och samhälle under sen vikingatid

Kandidatuppsats i arkeologi

Stockholms universitet

HT 2012

Juuso Lehtilä

Handledare:

Torun Zachrisson

Abstract

Uppland is the most runestone dense region in Scandinavia and Sollentuna is no exception to this. The goal of this paper is to analyse the inscriptions on the runestones found in Sollentuna härad and through them discuss society and familial relationships at the time. Comparisons of the material in Sollentuna to research done on runestones in other areas are done. As runestones are generally Christian monuments they also provide information on the spread of Christianity in the late Viking age. Their positioning may also provide hints regarding the locations of the earliest churches in the area. They are also considered a tool to assert rights of inheritance and thus also provide information on the rules of inheritance at the time they were made. Finally, a few of them mention expeditions abroad and provide some information regarding the destinations of these travels as well. Considering the large number of runestones in the area, it is likely that the erection of runestones was popular among most land owning people. Some runic inscriptions are much larger than the others and it is likely that their sponsors wished this to reflect their wealth, prestige and power.

Omslag: Runstenen U91. Foto av Magnus Källström. Från riksantikvarieämbetets hemsida.

Innehållsförteckning

Introduktion	4
Syfte och frågeställning	4
Häradet	4
Metod	5
Tidigare forskning - runstensresandet i Uppland	5
Analys	7
Traditionen att resa runsten i Sollentuna härad – tidsinnehållet	7
Stenresarna och de som fick runsten rest över sig	7
Egendomsrätt och kvinnolinjer	8
Pr5 runstenarna och deras koppling till tidiga kyrkor	10
Personnamnen som källa till sociala relationer	10
Relationer till andra geografiska områden	11
Runristarna och deras relation till färdleder och broar	13
Slutsatser	16
Sammanfattning	17
Referenslitteratur	18
Bilagor	19
1. Personnamnen	19
2. Runstensresare och föremålet för runristningen i Sollentuna härad	23

Introduktion

Runstenar brukar sällan innehålla mer information än namnen på de människor som låtit resa stenen och vilka de rest dem efter, samt hur dessa personer varit släkt med varandra. Folk reste nämligen oftast runstenar efter sina släktingar. Inskrifterna följer oftast en enkel formel av stilen: X reste stenen efter Y, gud hjälpe honom/henne. Runstenar kunde vara resta av flera personer och till minne av flera personer. En del runstenar innehåller lite extra upplysningar, oftast någon ytterligare person som den döde var släkt med men som inte var involverad i resandet, men också resor man gjort, till exempel om den som stenen dedikerats till dog utomlands men ibland också om stenens sponsors bedrifter.

Syfte och frågeställning

Jag vill ta reda på om runstenarna kan användas för forskning om vikingatida samhällsförhållanden och släktband samt vad de säger om dessa i Sollentunaområdet. Runstenarna och deras tolkning är ett väl utforskat ämne och jag vill jämföra resultaten från tidigare forskning från andra håll med runstensmaterialet i Sollentuna för att ta reda på vad de säger om lokala förhållanden.

Hur var arvsreglerna? Vem ärvde vem? Vilken sorts människor bodde i Sollentunaområdet på vikingatiden? Det är sådana frågor jag söker svar på. Det är antaget att runstenarna var inte bara ett sätt hedra sina döda, utan att de även var ett sätt att befästa sin rätt till deras arv och de borde därför kunna besvara dessa frågor.

Vad jag vill ta reda på är vilken sorts personer det var som brukade resa runstenarna och i vilkas minne de är resta. Jag vill också veta vad denna information kan säga om områdets släktförbindelser både inom bygden och med andra områden. Till slut, vill jag även veta hur inskrifterna kan användas som källa till att ta reda på något om den sena vikingatidens samhällsförhållanden. Bland annat Birgit Sawyer (2002) har använt inskrifterna på runstenar för att komma fram till två olika modeller av arvssystem som brukats i Norden, medan Magnus Källström har använt dem för att forska om namngivningssederna i vikingatida Norden. Eftersom den stora majoriteten av runstenarna är kristna monument har de också använts för att forska i kristnandets process och fortskridande (Zachrisson 1998). Genom att titta Sollentunas runinskrifters datering och innehåll och jämföra med tidigare forskning har jag sökt att ta reda på vad runstenarna har att säga om dessa saker specifikt inom Sollentunaområdet.

Häradet

Sollentuna härad består av Spånga, Järfälla, Sollentuna och Eds socknar. Inom området har man hittat totalt 71 runinskrifter. Av inskrifterna ligger U61-81 i Spånga, U82-93 i Järfälla, U94-103 i Sollentuna och U104-119 i Ed. Runstenarna är Sveriges bland de äldsta bevarade inhemska skriftliga källor och de vanligast förekommande från före medeltiden vi har i Norden.

Definitionen för Sollentuna härad som jag använder är den som finns i Upplands runinskrifter (Jansson & Wessén 1940), som är annorlunda än det medeltida Sollentuna härad och som inte heller helt motsvarar det nutida Sollentuna kommun.

Metod

Materialet har jag sammanställt från Samnordiska runtextdatabasen och Upplands runinskrifter (Jansson & Wessén 1940). Dessa data samlade jag sedan ihop i tabeller för att lättare hitta samband. Vilka namn som var personnamn och vilka var binamn letade jag upp i Nordisk Runnamnslexikon. De namn som inte var specifikt nämnda som binamn tolkade jag som personnamn.

Dateringsmetoden och åldern på runstenarna. Dateringen är baserad på inskrifternas stilar, främst formen på det profilsedda rundjurets huvud och dess svans, som beskrivs av Anne-Sofie Gräslund (2002). Stilarna är från äldst till yngst: RAK (ca 980-1010), Pr1 (ca 1010-1040), Pr2 (ca 1020-1050), Pr3 (ca 1050-1080), Pr4 (ca 1070-1100) och Pr5 (ca 1100-1130). Systemet inkluderar också stilen Fp (samtidig med Pr1 och Pr2) men några runstenar av denna typ finns inte inom Sollentuna härad. Gräslund ser dock till att påpeka att dessa dateringar inte är absoluta och att det förmodligen finns viss tidsmässig överlapp mellan stilarna.

Jag har inte själv bedömt vilken grupp varje sten ska höra in i, utan förlitat mig på den information som anges i rundatabasen Samnordisk runtextdatabas.

Information om plats och översättning för de enskilda runstenarna har jag fått från Upplands Runinskrifter från 1940-43 av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. Tio fynd av runristningar har gjorts i området sedan dess men de har varit bara små fragment med bara någon enstaka bokstav kvar.

Runstenarna har varit föremål för vetenskapligt intresse ända sedan fornforskningen började. Redan på 1600-talet gjorde man forskning om runstenar runt om i landet som refereras i Sveriges Runinskrifter, som jag använt som främsta källa till inskrifternas runstenars ursprungliga platser och inskrifternas innehåll. Det finns alltså gott om tidigare forskning om runstenar generellt och så det svåra har inte varit att hitta tidigare forskning utan att bestämma vilket material som är relevant för just min uppsats.

Tidigare forskning - runstensresandet i Uppland

Uppland är ett speciellt runstenstätt område och innehåller ungefär hälften av alla kända runstenar i Norden. Den exakta anledningen har det spekulerats en hel del i. Birgit Sawyer, liksom Torun Zachrisson, tolkar runstenarna som en ersättning för det tidigare skicket med gravgåvor, som avskaffades när man vände sig till kristendom (Zachrisson 1998, sid 148; Sawyer 2002, sid 64). Med en runsten kunde man då på ett kristet sätt hedra sina släktingar och visa upp släktens status.

Runstenarna restes under de tidiga skedena av kristnandet, förmodligen när de flesta i området redan blivit kristna, men innan kyrkor och kyrkogårdar hade blivit ett vanligt inslag i landskapet och det religiösa livet. Hagenfeldt och Palm (1996) noterar att i Uppland restes 80 % av runstenarna som är gjorda i sandsten (som brukar vara yngre än de gjorde i andra stensorter) vid kyrkor. De skriver

också att runstenare som hittats i senare medeltida kyrkor kan vara en indikator på att kyrkan ligger vid platsen för en äldre kyrka.

Vad gäller mängden runstenar ser Sawyer (2002) det som ett tecken på hur snabbt och på vilket sätt kristnandet gick till, speciellt hur länge det tog mellan kristendomens intåg och att kyrkor och kyrkogårdar blev ett vanligt inslag i landskapet och religionsutövningen. I Danmark och Götalandskapen ska kristnandet då ha gått snabbare medan i östra Sverige och speciellt i Danmark har drivits på av en centralmakt. I Uppland tog det längre tid. Sawyer anser att runstenarna också spelade en roll som kristna trosdeklarationer och därför ett tecken på att omvändande till kristendomen var här ett individuellt beslut under hela 1000-talet.

I Gård, Gräns, Gravfält ser Torun Zachrisson (1998) grundandet av Sigtuna som ett viktigt centrum för runstensresandets uppkomst och spridning i Uppland. Det tidiga Sigtuna var uppdelat i 130-140 olika tomter, dessa tomter delades ut av kungen till stormän i området som njöt av hans gunst. Dessa stormän hade dock inte Sigtuna utan sina egna gårdar ute på landet som sin huvudbostad. Staden fungerade ändå som träffpunkt för Mälardalens kristna och det var här uppfattningen om hur ett kristet minnesmärke över en avliden släkting bör se ut. Seden spred sig på så sätt till resten av Uppland.

Sawyer (2002) ser runstenarna också som ett tecken på inte bara ett på en ny religions intåg utan en reaktion på framväxten av en ny politisk ordning. I alla fall i Danmark och Norge spelade runstenarna en roll som en reaktion på framväxten av en politiskt stark kungamakt som för första gången tog direkt kontroll över stora områden och de sociala förändringar med ändrade rättigheter till land och titlar som det med förde.

Om samma sak verkligen gäller för Sverige där vi vet väldigt lite om den politiska situationen på den här tiden går inte riktigt att säga. Sawyer anser att runstenarna i Uppland främst var trosdeklarationer. Om man tar med Zachrissons hypotes att runstensresandet i Uppland spred sig från Sigtuna, den svenske kungens huvudsäte, kan det ändå vara så att i alla fall de tidiga runstenarna spelat en politisk roll också här, i alla fall i under de tidiga skedena.

Till skillnad från andra delar av Norden var runstensresandet i Uppland populärt bland andra än bara de rika och mäktiga. I vissa sällsynta fall förekommer även trälar i runstensmaterialet ens här. Detta gäller dock inte för någon av runstenarna i Sollentunaområdet. (Karlsson 2012)

Att stenresarna nämns och spelar en central roll, till skillnad från på senare medeltida gravhällar och gravstenar där endast den döde nämns, och att stor majoritet av runstenarna är resta efter män, medan könsuppdelningen är mycket jämnare bland på de medeltida monumenten, tyder på att runstenarna även haft andra roller än bara som gravmonument (Sawyer 2002). Att en majoritet av runstenarna är resta efter män ser Sawyer som ett tecken på att de varit ett sätt att markera och befästa sina rättigheter till jord och makt, baserat på arvsrättigheter.

Analys

Jag har analyserat hur många inristningar stenen rests efter de som reste stenens son, bror, syster, far, mor etc. Eftersom många av runstenarna restes av flera personer och/eller till minne av flera personer blir resultatet att den totala summan av söner, fäder, bröder etc. blir högre än det egentliga antalet personer som representeras. Till exempel om en sten blev rest av en kvinna och hennes son åt hennes make och andra son blir det 1 mor, 1 hustru, 1 son och en bror som resande och i listan av personer som stenarna är till minne av blir de två andra 1 far, 1 make, 1 son och 1 bror. Av denna anledning fick jag även räkna antalet faktiska personer i kategorierna de som reste stenen och de som de restes åt, uppdelat efter kön.

Jag har tittat också en del på beskrivningen och bilder och beskrivningarna av en del runstenars utseende och deras omgivning för att hitta likheter mellan olika runstenar och deras omgivningar.

Jag har sökt att etablera kopplingar mellan personer på olika runstenar genom att jämföra namnen och hur de är relaterade till varandra. I fall där Svensk Runnamnslexikon sagt att en person på en runsten i Sollentuna är den samma som en på en runsten utanför området har jag också tagit en titt på dessa.

Traditionen att resa runsten i Sollentuna härad - tidsinnehållet

Totalt är 35 av runstenarna daterade. Av dessa hör 4 till gruppen RAK, 2 till Pr1, 1 till Pr2, 8 till Pr3, 17 till Pr4, 3 till Pr5. En är osäker om den hör Pr3 eller Pr4 och en går inte att datera exaktare än att den är äldre än Pr4.

Runstensresandet i Sollentuna tycks alltså ha varit mest aktivt under perioden mellan åren 1070 och 1100.

Stenresarna och de som fick runsten rest över sig

Flest runstenar var resta över fäder och det var vanligast att runstenar var resta av söner åt sina föräldrar. De runstenar som var resta efter kvinnor var oftast resta av män efter sina mödrar. De kvinnor som reste runstenar brukade oftast resa runstenar efter sina makar eller söner. Det var också vanligt att män reste runstenar efter sina bröder.

I 29 av de 70 inskrifter som hittats i Sollentuna framgår det inte vilken relation den som reste stenen hade till den som den är till minne för. 19 av dessa är för att inskriften är så pass skadad att det knappt finns någon text kvar. De 10 andra är också skadade och innehåller bara något enstaka namn, eller så har den del av texten som berättar vad relationen var försvunnit.

27 av stenarna restes av mer än en person, medan 18 har bara en sponsor.

På runstenarna står 83 personer som sponsorer av monumenten. Av dessa var 67 (80 %) män och 16 (20 %) kvinnor. Som de som runstenarna var resta åt syns minst 67 individer. Dock står det på ett par av runstenarna bara att de var resta efter den resandes "bröder" eller "söner" - namn eller exakt antal på personer det är fråga om nämns inte. Hur som helst fanns bland dessa 67 runstenar, 55 (82

%) män och 12 (18 %) kvinnor. Det var alltså ungefär lika vanligt att kvinnor reste runstenar som att de fick runsten resta efter sig. I dessa siffror har jag dock räknat varje inskrift för sig, så samma person kan förekomma flera gånger.

Egendomsrätt och kvinnolinjer

Birgit Sawyer tolkar runstenarna som ett sätt att hävda sin rätt till att ärva den ihågkomnes egendom. Skillnaderna mellan olika delar av Skandinavien vore då tecken på skillnader vad både inom arvsregler och hur kristnandet gick till i området. Tecken på detta är då den större andelen kvinnor på uppländska runstenar och att i östra Skandinavien är 28 % av sönerna som reser runstenar efter sina fäder ensamma sponsorer, medan motsvarande siffra i södra och västra Skandinavien är 70 %, en andel som även gäller för runstenarna i Sollentuna härad. (Sawyer 2002)

Enligt Sawyer var det också ofta viktigt att markera den avlidnes sociala status. En persons status i samhället hängde inte bara på dennes materiella välstånd och deras egna prestationer utan även på deras släktskap med andra viktiga personer, både döda och levande.

Vad gäller materialet från Sollentuna, med 5 mödrar och 7 fäder som rest runstenar över sina barn så tycks bakarven ha gått till både män och kvinnor. Systrar och döttrar förekommer som sponsorer av runstenar, men de är något mindre vanliga än kvinnor som reser runstenar efter sina söner eller makar. De allra flesta runstensresarna var män som reste sten efter sina föräldrar, oftast över fadern men relativt ofta efter modern.

Några fall där någon fått en runsten rest över sig av sina barnbarn förekommer inte bland runstenarna i Sollentuna härad. Men på runstenarna U112 och U118, som är båda resta till minne av en förälder (far på U112 och mor på U118), har sponsorn valt att nämna en av förälderns föräldrar (farmor respektive morfar).

Det finns två runstenar som innehåller tilläggsreferenser till kvinnolinjer (slätlinjer på mödrasidan): U112 och U118. U112 är rest av en Ragnvald till minne av sin mor Fastvid, som han har ser till att nämna är dotter till Onäm. U118 är rest av en man vid namn Ragnfast efter sin far Häming och nämner att Hämings mor var en kvinna vid namn Ragnhild. Här ser vi också bruket att ta delar av en släktings namn till sina barns namn där Ragnvald tydligen fått Ragn- ledet i sitt namn från sin farmor.

Av alla runstenar där man kan få en tydlig bild av antalet sponsorer har 26 (60 %) två eller flera sponsorer och 18 (40 %) bara en. Om man tar inskrifterna som en tydlig indikator på arvmönster så har man en majoritet, men inte en särskilt stor andel, av delade arv.

Sawyer får fram två olika arvssystem från runstenarnas inskrifter: det dansk-norska och det uppländska. I det uppländska systemet är det mycket vanligare att folk ärvs av sina söner än sina bröder och döttrar och systrar förekommer också som arvingar. Bakarv kan gå till både mödrar och fäder. Den största skillnaden är nog att i det uppländska systemet är de flesta arven delade (Sawyer, 2002 sid 66-67).

På runstenen U73, i Hägerstalund i Spånga socken, står följande:

Pessun mæri æmi gar æftír syni Ingun. Hon Jcvam þœíRa at arfi, en þœiR brðör kvamu hænnar at arfi, Gœrðarr brðdr. ÞœíR dou i Grikkjum,

»Dessa märken äro gjorda efter Ingas söner. Hon kom till arv efter dem, men bröderna — Gärdar och hans broder — kommo till arv efter henne. De dogo i Grekland.»

I detta fall är det tydligt att den som låtit rista stenen, förmodligen Gärdar själv även om det inte framgår direkt av texten, sett det som viktigt att förklara hur Gärdar och hans bröder fått Ingas söners ägor. I detta fall tycks ägorna ha gått i bakarv till Inga som sedan ärvts av bröderna.

På U72 från samma plats står:

Gœrðarr oh Iorundr lata rœisa þessa stœiva æftír systursyni sina Ærnmund oh Ingimund.

»Gärdar och Jorund låta resa dessa stenar efter sina systemsöner Ärnmund och Ingemund.»

U72 och U73 hör båda till stilgruppen Pr3. Förmodligen stod de bredvid varandra när de ursprungligen restes. På platsen finns också en gravhög och ett antal stensättningar. Platsen hade alltså sedan länge använts som plats för gravmonument när runstenarna restes.

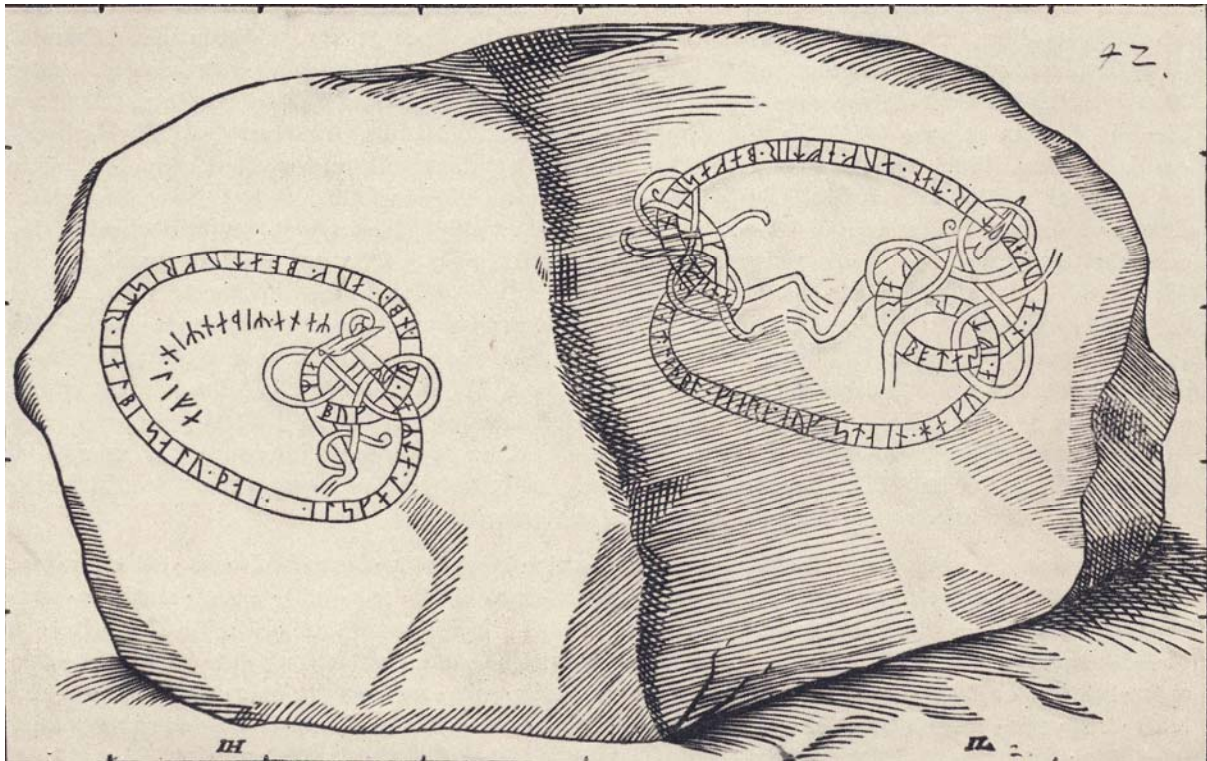
På ett annat flyttblock, U114, vid Runby, också i Eds socken står följande:

Ingrid let laðb[r]o gcera ok stæin haggva æftír Ingimar, bonda sinn, ok cpftin Dan ok æftír Bankai(?), syni sina.

ÞæíR byggu i Runby ok bo attu. Krístr hialpi salu þœíRa. Þœt skal at minnum manna, medan menn lifa.

»Ingrid lät göra ladbron och hugga stenen efter Ingemar, sin man, och efter Dan och efter Banke, sina söner.

De bodde i Runby och ägde där gård. Krist hjälpe deras själ. Detta skall vara till minne av männen, så länge människor leva.»

Teckning av U114. Bild ur *Upplands Runinskrifter* (Jansson & Wessen, 1940).

Skriften är uppdelad i två delar på motsatta sidor om blocket. Om runstenar var ett sätt att befästa sin arvsrätt så tycks Ingrid ha velat visa upp sin rätt till arvet efter sin man, speciellt nu när hennes två söner också var döda. Tydligt har gården i Runby varit speciellt viktig för henne. Ristningen hör till Pr4 gruppen (ca 1070-1100). Betydelsen av ordet *ladbro* är osäkert, Sveriges Runinskrifter nämner flera olika tolkningar, bland annat att det skulle vara fråga om en allmän lastkaj.

Namnet Dan tyder också på att familjen haft någon sorts koppling till Danmark. Om det är att Ingrid eller Ingemar (eller båda) är från Danmark påbrå eller om Dan är ett binamn som personen fått efter resor till Danmark går inte att veta säkert.

Pr5 runstenarna och deras koppling till tidiga kyrkor

Enligt Johan Runer (2006) är det möjligt att Eds kyrka är rest på platsen av en kyrka som kan ha varit den äldsta i Uppland. Sena runstenar, ofta gjorda av sandsten restes också ofta vid dessa kyrkor (Hagenfeldt & Palm 1996). Enligt Cecilia Ljung (2009) blev kvinnor synligare på dessa sena runstenar. Om detta kan sägas om sandstensrunstenarna i Sollentuna går inte att säga, eftersom med ett undantag (U104) är de tyvärr endast kvar som oläsliga fragment.

Personnamnen som källa till sociala relationer

Förutom de familjerelationer som står på runstenarna kan namnen själva också användas som ett tecken på släktskap. I inskrifterna finns 102 olika namn.

Många av namnen är så kallade sammansatta eller tvåledade namn där man satt ihop två olika delar för att bilda ett namn som till exempel Torbjörn eller Torsten. En vanlig tradition inom namngivningen var att ta namnled från en förälders eller annan släktings namn och sätta ihop med ett annat led för att skapa ett nytt namn (Källström 2009).

Det var vanligt att en namnled ärvdes genom ätten under många generationer på detta sätt. Det hände också att man döptes efter en mor- eller farförälder, men eftersom det mesta av mitt material kommer från period på bara ungefär 30 år och bara två av stenarna innehåller en referens till en morfar eller farfar är det inget som syns på runstenarna.

Det finns också namn som hade att göra med innehavarens etniska ursprung som Dan (U114), Halfdan (U61 och U113) och Est (U70).

Under perioden dyker också kristna influenser i namngivningen. Stenen U65 som det finns ett fragment av i Spånga kyrka hade rests av en person vid namn Peter. Tyvärr är fragmentet för litet för att man ska kunna göra en stildatering av stenen och den delen av inskriften som säger vem runstenen var till minne av är borta. Att stenen är gjord av rödbrun sandsten indikerar dock att den kommer från andra halvan av 1000-talet (Hagenfeldt & Palm 1996).

Det hände också att ett binamn, ett namn som man fått efter födseln, vanligen efter något dåd eller egenskap, kunde börja användas "absolut", dvs. istället för det givna namnet. Detta binamn kunde sedan ärvas av en senare ättling och bli till ett vanligt dopnamn. Binamnen tenderade vara kopplade till egenskaper folk hade, både fysiska och mentala, som till exempel Djärv eller Svarthövde. Men man kunde också vara känd efter platsen man bodde på, som Knut i Viksjö som rest runstenen U92. (Källström 2003)

Man har en gott om exempel från andra källor på folk som är kända med både dopnamn och binamn (som Harald Blåtand eller Erik Segersäll) men på runstenarna brukar folk framträda med endast ett namn.

Bland män var namn som syftade på olika djur vanliga. Det vanligaste slutledet på mansnamn var Ulv. Dessa djurnamn syftade enbart på vilda djur, med undantag för hästar (till exempel är runstenen U99 tillägnad en Horse och hans son).

Magnus Källström (2009) anser också att olika namn var vanliga i olika samhällsgrupper.

Relationer till andra geografiska områden

Även andra delar av inskrifterna än vissa namn tyder på kontakter med andra länder. Ingas söner Ärmund och Ingemund som runstenarna U72 och U73 dog i Grekland och ristningen U 104 är den också rest efter ett par Greklandfarare:

Porstæinn let gœra mœrJct œftiR Svœin, faður sinn, oh æftiR Pori, broður sinn — þæiR voru ut til Grikkia — ok œftiR Ingiporu, moður sin[a]. OpiR risti.

»Torsten lät göra minnesmärket efter Sven, sin fader, och efter Tore, sin broder — de voro ut till Grekland — och efter Ingetora, sin moder. Öpir ristade.»

Denna runsten hör till Pr5 stilen. Notera att formuleringen tyder på att Sven och Tore förmodligen inte dog under greklandsfärden utan vid något annat tillfälle och att även Torsten själv var med på resan. Stenen kan ha varit rest över en grav (Hagenfeldt & Palm 1996, sid 47).

Ragnvald som lät göra inristningen U112 till minne av sin mor Fastvid lät upplysa i skriften att även han varit där, som ledare ett krigarfölje. Antagligen är det fråga om den bysantinska kejsrerliga vaktstyrkan (Runer 2006, sid 138).

Texten som Ragnvald lät skriva är inristad på två sidor av ett stort block som på 1600-talet och förmodligen redan på vikingatiden stod vid en stig. På den står:

Södra sidan:

Ragnvaldr let rista runan æf\ti]R Fastvi, moður sina. Onœms dott[i]R, do i Æiði. Gud hialpi and hæenna[R\.

Västra sidan:

Runa[R\ rista let Bagnvaldr. Van a Grikklandi, vas li[d]s forungi.

»Ragnvald lät rista runorna efter Fastvi, sin moder, Onäms dotter, hon dog i Ed. Gud hjälpe hennes ande.

Runorna lät Ragnvald rista. Han var i Grekland, han var krigarföljets hövding.»

Ristningen låg enligt de äldre källorna på den östra sidan av en stig som gick söderifrån till Eds kyrka i norr. Ristningen hör till stilgruppen Pr4. Den nuvarande Eds kyrka är daterad till 1100-talets mitt, men är tydligen byggd på platsen för en äldre kyrka, som kan ha existerat redan när runorna ristades. (Runer, 2006, sid 139). Möjligtvis kan Ragnvalds ägor ha legat i området, eller så kan platsen ha varit en viktig samlingsplats redan innan kyrkan byggdes. Ragnvald är ett ovanligt namn och Konungakrönikan i Hervararsagan nämner en Ragnvald som far till kung Stenkil. Både Eds kyrka och U112 kan alltså möjligen länkas till den Stenkilska ätten (Runer 2006, sid 139).

Oavsett vilket så var ristningen tydligt synlig för den som reste norrut längs stigen. Den södra sidans ristning var ristad på en sida av blocket som låg vinkel rätt mot stigen och var synligare än den andra ristningen för en resenär som följde stigen norrut.

Tydligt ansåg Ragnvald att det var viktigare att folk fick veta vilka hans mor och morfar var än om hans resa till Grekland. Med tanke på att namnet Onäm enligt Nordiskt Runnamnslexikon betyder "obegåvad" eller "oläraktig" är det troligt, men inte säkert, att namnet är ett binamn som hamnat i absolut bruk för personen i fråga.

Att Ragnvald själv var en viktig person framgår tydligt av att han inte bara rest ända bort till Grekland utan varit expeditionens ledare. Vad Ragnvald och hans krigare hade i Grekland att göra står inte. Troligen åkte de för att ta värvning i väringagardet, den bysantinske kejsarens livvakt, vilka blev oftast rikligt belönade efter en tids lojal tjänst (Runer 2006, sid 138).

En Onäm dyker också upp i runstenarna U328 och U336 i Markims och Orkesta socknar i Seminghundra härad. U328 är rest av hans två barn Gyrid och Gudlög och hustru och hör till stilgruppen Pr1 medan U336 är rest av hans brorson Ulf, som ser till att berätta att de båda bodde i Bårresta (Nordiskt Runnamnslexikon informerar denna samme Ulf dyker upp på ett stort antal andra

runstenar, men eftersom ingen av dessa ligger inom Sollentuna härad tänker jag inte gå in närmare på dessa), och hör till stilgruppen RAK. De är alltså ca 60-90 år äldre än U112.

En Onäm dyker upp som en av dem som rest runstenen UFv1946;258\$, i gruppen Pr4, i Täby socken i Danderyds skeppslag och tillsammans Sigfast som en av de som låtit resa stenen UFv1968;279B som hittades i Sollentuna kyrka. Den exaktare dateringen för UFv1968;279B är okänd men den är äldre än Pr4. (Cecilia Ljung, muntlig uppgift)

Onäm i Seminghundra och Onäm i Täby är helt klart två olika personer, men eftersom även barn kunde även döpas efter tidigare släktingars binamn så kanske är den senare ättling till den förre.

Vad gäller runstenarna U112, U328 och U336 så är det enda namn som dyker på mer än en av dem just Onäm, så det går inte med säkerhet att säga att de skulle alla mena samma person. Eftersom Onäm ändå är ett så pass ovanligt namn (de fyra inskrifter jag nämner i den här uppsatsen är alla där namnet hittats enligt Svensk Runnamnslexikon) och de två äldre runstenarna ligger så pass nära varandra ser jag det som troligt att de avser samma person. Att den Onäm som nämns i U112 skulle också vara den samme är inte lika säkert men ändå fullt möjligt.

Runstenarna U73 och U112 visar att man från området reste så långt bort som Grekland. Också U99 i Skillinge, Sollentuna socken visar på resor i utlandet:

A[t]fari ok Porgisl letu rista runa[ii] œftíR Horsa, fadur sinn, ok œftíR Vi[ð]fara, brodur sinn.

»Atfare och Torgils läto rista runorna efter Horse, sin fader, och efter Vidfare, sin broder.»

Namnen Atfare betyder enligt runnamnslexikon "uppträdande; företagsamhet, mod" och är känd endast från denna sten. Vidfare betyder enligt samma källa "hans som färdas vida" och dyker också upp på några andra runstenar som inte syftar på samma person. Vidfare speciellt verkar definitivt vara ett binamn, i alla fall från början, men att två bröder båda har ett namn som sluter på ledet - fare är ett också tecken på att de möjligtvis kan ha ärvt namnen snarare än att ha fått dem för något de själva gjort.

Runristarna och deras relation till färdleder och broar

Ett exempel på en runristning som tydligen varit placerad vid en färdled är U80, ristad på en berghäll i Sundbyberg i Spånga socken. Den innehåller texten:

Andvettr ok Gœrðarr letu rista runan þessan œftíR Svœin, faður sinn, ok Kœtilvi æftíR boanda sinn.

»Andvätt och Gärdar läto rista dessa runor efter Sven, sin fader, och Kättilvi efter sin make.»

Enligt Upplands Runinskrifter (Jansson & Wessén 1940), låg hällen då vid en bäck som går i en sänka som under vikingatid var förmodligen den sund som gick mellan Bällstaviken och Ulvsundafjärden som Sundby är uppkallad efter (bäcken är numera borta på grund av nutida bebyggelse). Ristningen var då tydligt synlig för dem som seglade längs sundet.

Enligt fornsök är ristningen också en del av ett mycket äldre gravfält som också inkluderar en gravhög och antalstensättningar. När Andvätt och Gärdar letade efter en plats att göra ett monument efter sin far på valde de alltså en plats som hade en lång tradition som en plats att hylla sina döda på, något de säkert var väl medvetna om. Platsen låg också vid en farled under denna tid. (Ahnlund 1953)

Runristningen U80, Foto: Bengt A. Lundberg, 1992. Från Riksantikvarieämbetets hemsida.

Ristningen är mycket stor, välgjord och rikligt dekorerad, förmodligen professionell runristare. Att få ett sådant verk gjort kan inte ha varit billigt, så de två bröderna hade förmodligen mycket resurser som de kunde spendera på att skapa ristningen.

Att bygga broar och röja vägar till minne av släktingar var också ett sätt att hedra deras minnen och andra runstenar i området nämner också denna sed. Det vore inte alltför långsökt att anta denna aktivitet ställde ganska höga krav på resurser hos den som utförde det och skulle ha varit förbehållet de rikare och mäktigare medlemmarna av samhället.

Ristningen U101, på ett stort stenblock i Sättra i Sollentuna socken, visar också på denna sed. Utförd av den från ett stort antal andra runstenar välkände Jarlabanke och hans bror Häming och farmor Estrid, berättar den att:

HœmingR oh Jarlabanki þœÍR letii braut ryðia oh broaR giæra œftÍR faöur sinn oh Æstriö
œftÍR syni sina Ingifast oh Ingvar. Gud hialpi and þœÍRa.

»Häming och Jarlabanke de läto rödja väg och göra broar efter sin fader och Estrid efter sina söner Ingefast och Ingvar. Gud hjälpe deras ande.»

U102 i Viby, också i Sollentuna socken och ristad in i en berghäll nämner också byggandet av en bro som låtits göra av Kale och Ingetora till minne av sina två söner (som inte nämns med namn).

[Kali] let haggva hcelli pessa œftíR syni sina tva, ok pau Ingipora [bro] œina giœrðu, myJcit mœrki fyríR [m]argum(?) manni.

»Kale lät hugga denna häll efter sina två söner, och han och Ingetora gjorde en bro, ett stort minnesmärke inför många män.»

Formuleringen får det att verka som att det är främst bron och inte ristningen som är det ”stora minnesmärket”.

U101 och U102 hör som U114 till gruppen Pr4.

U69 i Eggeby, Spånga socken och U92 i Vibble, Järfälla socken nämner också byggandet av broar. Till skillnad från U101, U102 och U114 är inte dessa två ristningar på fasta flyttblock eller berghällar utan på normalstora runstenar. De hör också till gruppen RAK och inte Pr4.

U69 är uppförd av en Ragnälv till minne av sin ende son Anund. U92 restes av en Knut i Viksjö till minne av sin far, mor, bröder och syster (ingen av dem nämns med namn).

Av de fem ristningar i Sollentuna härad som nämner brobyggande är det bara U92 som inte har en kvinna som en av sponsorerna. Tre av dem, U69, U92 och U114, hade bara en sponsor, U69 och U114 sponsrades av kvinnor och U92 av en man. Av de 75-tal kända runstenar som nämner brobyggande nämner 55 % av dem kvinnor. (Gräslund 2009)

I sin *Runstensbroar i ett kvinnoperspektiv* ser Gräslund brobyggandet som en form av avlat, en god gärning med syfte att förbättra ens chanser att komma till himlen.

I Pr4-perioden tycks det också som att man valt markera brobyggandet med en mer storslagen runristning än vanligt, en tydlig markering av status och rikedom hos den som låtit göra ristningen och ett tecken på att de förmodligen var rikare än de flesta andra runstensresare.

De flesta runstenarna i Sollentuna är förstås inte så storslagna som de ovan nämnda. De flesta runristningar finns på som stenar som, när de rests, var mellan en och två meter höga. Hur komplicerad dekorationen är varierar från sten men om detta vore ett tecken på att man lagt mer resurser på huggandet av stenen eller om det bara ett resultat av variation i stil och skicklighet mellan en runristare och en annan, eftersom bara ett fåtal runstenar inkluderar även runristarens namn. Undantag är U104 och U118 där det står att runorna ristades av Öpir. Samme Öpir har även ristat och signerat ett stort antal andra runstenar Uppland. Han var helt klart en professionell runristare (Åhlén 1997). Hans verk är i stilarna Pr4 och Pr5, så han var verksam under slutet runstensperioden.

Att få andra runstenar även innehåller runristarens namn behöver knappast betyda att de skulle varit gjorda amatörer som själva ristade runstenarna efter sina anhöriga, bara att de flesta runristare inte hade som vana att signera sina verk med sina egna namn.

Slutsatser

Inom Sollentuna bodde under den här tiden minst en släkt som hade tillräckligt med makt och resurser för att ordna expeditioner utomlands. De färder som nämns direkt på runstenarna gick till Grekland som därför tycks ha varit favoritdestination för Sollentunas utlandsfarare. Det är bara några av runstenarna som gör direkta referenser till utlandsresor, något som enligt Birgit Sawyer (2002) även gäller för andra delar av Norden, med undantag för Södermanland. Att det bara är ett fåtal runstenar som nämner resor utomlands kan tolkas som att det bara var ett fåtal människor som reste, men det kan även tolkas som att det sågs bara som värt att nämna på stenen om personen i fråga hade haft en ledande roll på expeditionen. I detta fall skulle det ha funnits mer än en stormannasläkt i området som var mäktig nog att ha råd att ordna sina egna resor österut.

Kyrkorna i Spånga och Ed står på platser där det kan ha stått en tidigare kyrka, kanske en privat träkyrka eftersom det där har hittats sena runstensmonument av röd sandsten (Hagenfeldt & Palm 1996).

Runstenarna har tolkats både som kristna trosdeklarationer och som en kristen ersättning för det hedniska bruket med gravgåvor och ett tecken på att kristnandet av Uppland var en mer decentraliserad och utdragen process än på andra håll. Kanske dessa två fenomen verkade tillsammans för att skapa den stora och långlivade popularitet som runstensresandet upplevde i Uppland, genom att skapa en längre tidsglapp mellan övergivandet av hedniska begravningsseder och införandet av kyrkogårdar.

Med tanke på det stora antalet runstenar var nog runstensresandet knappast begränsat enbart till dem på toppen av samhället. Med tanke på att runstenarna är som vanligast i Pr3 och Pr4 perioderna och de stora ristningarna som U80, U101 och U102 kommer också från denna tidsperiod, så var det kanske på denna tid som runstensresandet blev populärt bland vidare samhällsskikt och att de i överklassen som ville fortsätta använda sina monument även som en demonstration av sin rikedom och prestige därför kände sig tvungna att utföra mer spektakulära ristningar för att stå ut från mängden. Det vore intressant att se efter om ett liknande samband kan märkas på andra håll.

Som väntat tyder könsuppdelningen och släktförhållandena mellan runstenssponsorer och ihåggkomna på att man hade samma arvmönster som resten av Uppland. Åtminstone de mest påkostade monumenten tycks ha legat vid dåtida vägar och färdleder och man ser också viss kontinuitet med tidigare perioder vad gäller valet av plats för sina gravmonument.

Att kvinnor är mer framträdande på de runstenar som är resta till minne av ett brobygge kan enligt min åsikt tolkas som att det var ett sätt för mäktiga personer att framhäva sin prestige på och att anledningen att andelen män är lägre på dessa runstenar är för att de hade fler sätt att göra detta på. Om brobyggande också var en form av avlat som Gräslund (2009) föreslår så är de också ett tecken på ökat kristet och kyrkligt inflytande i området.

Sammanfattning

Runstenarna i Sollentuna följer ungefär samma mönster som de i resten av Uppland vad gäller fördelning av vilka som reste stenarna och till vilkas minne. Därför är det självklart att förhållandena var också det samma vad gäller arvsmonster, där bakarv, delade arv och kvinnliga arvingar var ett vanligt inslag. Av de 83 runstenssponsorer som syns på ristningarna var 67 (80 %) män och 16 (20 %) kvinnor. Av de 44 runinskrifter där man kan tydligt se antalet sponsorer så hade 18 (40 %) en sponsor och 26 (60 %) flera. Av de 67 ihågkomna var 55 (82 %) män och 12 (18 %) kvinnor.

De utlandsfärder som gjordes av Sollentunabor gick i österled, tydligen främst till Grekland och minst det tycks ha funnits minst en släkt som ordnade dessa expeditioner som bodde i området, kanske fler.

Runstenarnas placering visar också att det redan på vikingatiden stod en kyrka i Spånga och en i Ed. De antyder också att när folk valde var de skulle resa sina runstenar, speciellt de större och mer påkostade verken, så brukade man välja de platser även tidigare generationer hyllat sina döda. Mot slutet av perioden förvandlades runstenen till slut till en variant av den kristna gravstenen.

Förutom att hylla sina döda släktingar var runstenarna också ett sätt att stärka sin egen ställning i samhället, genom att visa upp vem man var släkt med och som ett sätt framhäva sin rätt att arva egendomar och även titlar och makt.

Brostenarna och de stenar som nämner utlandsfärder visar på några mäktiga och rika släkter inom området. Om man också ser brobyggandet som en form av avlat är de också ett tecken på kristendomens genombrott.

Referenslitteratur

Ahnlund, Nils. 1953. *Stockholms historia före Gustav Vasa*. Stockholm

Gräslund, Anne-Sofie. 2002. De senvikingatida runstenarna i Jönköpings län. Red: Agertz, J. & Varenius, L. *Om Runstenar i Jönköpings Län*. Ss. 129-147. Jönköpings läns museum. Jönköping

Gräslund, Anne-Sofie. 2009. Runstensbroar i ett kvinnoperspektiv. Red: Andersson, Lars och Nordberg, Andreas. *Bro till evigheten: brons rumsliga. sociala och religiösa dimension under vikingatid och tidig medeltid: ett symposium på Såstaholm. Täby den 3-4 april 2009 arrangerat av Stockholms läns museum*. Stockholms läns museum.

Hagenfeldt, Stefan & Palm, Rune. 1996. *Sandstone runestones: the use of sandstone for erected runestones*. Stockholm.

Ryman, Lennart. 2010. "Nordiska binamnsordböcker och binamnssamlingar—i går och i morgon." *Binamn-uppkomst. bildning. terminologi och bruk. NORNA: s 40: e symposium i Älvkarleby 29/9-1/10 2010*. Uppsala.

Jansson, Sven & Wessén, Elias. 1940. *Sveriges Runinskrifter. band 6. Upplands Runinskrifter del 1*. Kungliga Vitterhetsakademien. Stockholm.

Karlsson, Joel. 2012. *Ofria omnämnda på runstenar i det vikingatida Sverige*. Stockholms Universitet

Källström, Magnus. 2003. Svedbalke. Häre och Harmsorge. Om namngivning i Södermanland under vikingatiden. Ss. 60-67. Red: Åkerlund, Agneta *Kulturell mångfald i Södermanland Del 2*. Södermanlands läns länsstyrelse.

Källström, Magnus. 2009. Han var Ragnhilds son - om namn och relationer i broinskrifter. Red: Andersson, Lars och Nordberg, Andreas. *Bro till evigheten: brons rumsliga. sociala och religiösa dimension under vikingatid och tidig medeltid: ett symposium på Såstaholm. Täby den 3-4 april 2009 arrangerat av Stockholms läns museum*. Stockholms läns museum.

Ljung, Cecilia. 2009. Gendered memory: Rune stones. early Christian grave monuments and the Saga. Red: Ney, Agneta. Williams, Henrik och Charpentier Ljungqvist, Fredrik. *Á austrvega: Saga and east Scandinavi. Preprint papers of the 14th International Saga Conference Uppsala. 9th-15th August 2009*. Ss. 595-602. Gävle.

Nordiskt runnamnslexikon. 2007. Peterson, Lena. *Nordiskt runnamnslexikon*. 5e utgåvan. Institutet för språk och folkminnen. Uppsala.

Runer, Johan. 2006. *Från hav till land eller Kristus och odalen: en studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna*. Diss. Stockholm : Stockholms universitet.

Samnordisk runtextdatabas <http://www.runforum.nordiska.uu.se/samnord/>

Sawyer, Birgit. 2002. Runstenar och förmedeltida arvsförhållanden. Red: Agertz, J. & Varenius, L. *Om runstenar i Jönköpings län*, ss. 55-78. Jönköpings läns museum. Jönköping.

Zachrisson, Torun. 1998. *Gård. Gräns. Gravfält. sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholms Universitet.

Bilagor

1. Personnamnen

De vanligaste namnen. sorterade efter socken och personnamn

Spånga U61-81: 2 Sven 4 Björn 2 Holmsten 2 Anund 3 Gärdar Holmfrid 2 Arnmund Gyrid Halfdan 2 Hosve Sten Torbjörn Nadvätt Blååkåre Bärsa Egvid Est Djärv Gunnbjörn Gy Hjälmvid Inga Ingemund Jobjörn Jorund Kättilvi Kättilvi Kättilö Peter Ragnälv Sigrid Sigvat ?-sten Torgärd Ulv Vigärd

Järfälla U82-93: Sven Björn Holmsten Ingetora Anund Holmfrid Fullhuga Tidkume Torbjörn Torsten Gunvor Helga Holme Holmfast Knut Kättilfrid Munde Sigvast Spjallbode Svarthövde Tärve Une Vifrid Åsgöt

Sollentuna U94-103: Sven 2 Holmsten 2 Ingetora Häming ?-fast Fullhuga Gunnar Gyrid Ragnfast Tidkume Atfare Estrid Forkunn Gerröd Gye Holmdis Horse Ingefast Ingvar Jarlabanke Kale Kvigulv Kättilmund Ragnar Sigtrygg Torgils Ulvkel Vidfare Ärinmund

Ed 104-119: 3 Sven Björn Ingetora Homfrid 2 Häming ?-fast Gunnar Halfdan Ragnfast 2 Ragnhild Stan Torsten Banke Dan Fastvid Finnvid Gerbjörn Gerlak Inge Ingegärd Ingelög Ingemar Ingrid Ingvar Onäm Ragnvald Sigdjärv Skage Tona Tore Torfast Torger Tyrve Una Ärinmund

Personnamnens förekomst på runinskrifterna i Sollentuna härad

Sven U79. U80. U86. U103. U104. U106. U109. U111

Björn U61. U63. U74. U76. U85. U109

Holmsten U77. U78. U91. U96. U97

Ingetora U88. U98. U102. U104

Anund U62. U69. U93

Gärdar U72. U73. U80

Gye U79 U100

Holmfrid U75. U89. U107

Häming U101. U107. U118

Arnmund U72. U81

?-fast U96. U109

Fullhuga U85. U94

Gunnar U94. U106
Gyrid U77. U100
Halfdan U61. U113
Hosve U 77. U78
Ingvar U101. U111
Rangfast U98. U118
Tidkume U88. U103
Torbjörn U61. U86
Torsten U93. U104
Ärinmund U103 U107
Andvätt U80
Astrid U101
Atfare U99
Banke U114
Blååkåre U61
Bärsa U79
Dan U114
Djärv U70
Egvid U75
Est U70
Fastvid U112
Finnvid U115
Forkunn U96
Djärv U70
Gerbjörn U117
Gerlak U107
Gerröd U94

Gunnbjörn U61
Gunvor U91
Helga U89
Hjälmsvid U61
Holme U91
Holmfast U89
Holmdis U100
Horse U99
Illhugi UFv1968;279b
Inga U73
Inge U108
Ingefast U101
Ingegärd U108
Ingelög U117
Ingemar U114
Ingemund U72
Ingrid U114
Jarlabanke U101
Jobbjörn U77
Jorund U72
Kale U102
Knut U92
Kvigulv U97
Kättilfrid U91
Kättilmund U103
Kättilvi U62 U80
Kättilö U78

Munde U90

Onäm U112 U Fv1968;279B

Peter U65

Ragnar U98

Ragnfrid U115

Ragnhild U118

Ragnvald U112

Ragnälv U69

Sigdjärv U109

Sigfast U93 U Fv1968;279B

Sigrid U78

Sigtrygg U98

Sigvat U67

Skage U119

Spjallbode U88

Sten U119

?-sten U74

Svarthövde U87

Tona U106

Tore U104

Torfast U117

Torger U116

Torgils U99

Torgärd U79

Tärv U90

Ulv U61

Ulvkel U100

Una U107

Une U88

Vidfare U99

Vifrid U90

Vigård U79

Åsgöt U84

?-fast och?-sten betyder att det märks på inristningen att namnet också en till del men att den delen av har skadats eller gått förlorad.

2. Runstensresare och föremålet för runristningen i Sollentuna härad

Rest åt:

Fäder: 20 Mödrar: 6 Bröder: 11 Systrar: 2 Söner: 10 Döttrar: 1 Makar: 5

Hustrur: 1 Systersöner: 2

Rest av:

Fäder: 7 Mödrar: 5 Bröder: 11 Systrar: 1 Söner: 20 Döttrar: 2 Makar: 1

Hustrur: 5 Morbröder: 2

3. Stildateringar för runstenarna

U61 RAK

U62 Pr3

U69 RAK

U70 Pr1

U72 Pr3

U73 Pr3

U74 Pr3

U75 Pr4

U76 Pr4

U77 Pr4

U78	Pr5
U79	Pr3
U80	Pr4
U84	Pr4
U86	Pr4
U88	Pr4
U89	Pr2
U90	Pr4
U91	Pr3
U92	RAK
U95	RAK
U96	Pr3
U99	Pr4
U100	Pr4
U101	Pr4
U102	Pr4
U103	Pr1
U104	Pr5
U112	Pr4
U114	Pr4
U115	Pr5
U116	Pr4
U117	Pr4
U118	Pr4
U119	Pr3